

Aneta Sandić

Psihoanalitički osvrt na islamofobiju: Paranoidno ustrojstvo zapadne civilizacije XXI vijeka

Rezime

Islamofobija s psihoanalitičkog stanovišta podrazumijeva duboku regresiju društva u rane stadije psihičkog funkcioniranja, shizo-paranoidnu poziciju koju je definirala Melanie Klein. Psihičko funkcioniranje na ovom razvojnom stupnju obilježeno je brutalnim oblicima agresije te paranoidnom dinamikom koja Drugog postavlja u ulogu neprijatelja koji prijeti egzistenciji, integritetu cjelovitosti datog subjekta. Stoga je Drugi meta violentnog paranoidnog napada. Aktuelna socio-politička arena zapadne civilizacije, vođe paranoidnog stila koji se manipulativnim rječnikom obraćaju ciljnoj populaciji, u značajnoj mjeri utječe na razbuktavanje paranoidne dinamike. Islamofobija se ustoličava kao socijalno favorizirani stav nemuslimanske populacije prema islamu, muslimanima i tekovinama islamske civilizacije. Posljedice paranoidne regresije zapadne civilizacije u odnosu na islam, analogno strukturaciji individue po paranoidnom tipu, vrlo lahko mogu rezultirati izrazito negativnim konsekvencama po prijateljske, istinski podržavajuće međuljudske odnose, te dovesti do sukoba katastrofičnih razmjera. Jer, upravo ova problematika Drugosti u historiji ljudske civilizacije znala se iskazati fundamentom brutalnih epizoda povijesti čovječanstva.

Ključne riječi: islamofobija, psihoanalitički osvrt, paranoidna regresija

Politika i paranoja, kao i političke eksploatacije paranoidnih vanjskih anksioznosti zbivaju se ne samo u Sjedinjenim Američkim Državama, već i u drugim zemljama...

(Alan Roland 2010)¹

HISTORIJSKA ZBIVANJA koja datiraju još iz doba drevnih civilizacija, no i aktuelni društveni trendovi kojima, nažalost, ili užas, svjedočimo i danas, konstantno, neumitno i vrlo jasno ukazuju na prisustvo fenomena netolerancije među ljudima pojedinih različitih etničkih i drugih skupina: netrpeljivost, rasizam, anstisemitizam, predrasude u odnosu na Rome, islamofobiju.

Čovjek, u nastojanju iznalaženja vlastite mape orijentacije, sklon je u situacijama iznimne anksioznosti regredirati² na maturaciono vrlo niske stepene psihičkog funkcioniranja. Ovo se zbiva ukoliko nije složenim i dugotrajnim, multislojevitim procesima intrapsihičke strukturalizacije od ranije pripremljen dostojanstveno bivstvovati u statusu individualizirane tj. zrele autonomne egzistencije u kojoj jasno sagledava dobro i zlo. Na ovim psihičkim razinama egzistencije vlada nerafinirana, gruba, violentna agresija, dok su ljubav, kapacitet za empatiju, kao i uvažavanje različitosti kao neminovnost egzistencije, tek u začecima. Duboku regresiju, koja se asocira uz fenomen netolerance i hostilnosti među ljudima različitih skupina, obilježava intrapsihičko funkcioniranje u okvirima paranoidno-shizoidne pozicije (Klein 1946; 1948) koju odlikuju izrazito patološki psihički obrasci funkcioniranja u psihoanalitičkoj terminologiji označeni arhaičnim, primitivnim mehanizmima ego-odbrane.³ Istovremeno, ozbiljno su narušeni kapaciteti za

¹ Citat iz uvodnog teksta specijalnom izdanju *Psihoanalitičke revije* (*The Psychoanalytic Review*) na temu politike i paranoje. Izvor: (Roland A. (2010): *Introduction. The Psychoanalytic Review*, 97(2): str. 191–193.

² Regresija u psihoanalizi označava proces parcijalnog povlačenja psihičkog funkcioniranja na ranije razvojne stadije.

³ Mehanizmi ego-odbrane jesu nesvjesni manevri kojima se ego koristi kako bi kontrolirao stepen tjeskobe kojoj je izložen. Anksioznost najčešće pobuđuju nedozvoljeni nagoni podražaji iz ida. No, odbrana može biti usmjerena i na neku od unutarnjih predstava, poput sjećanja ili fantazma, neprijatnog afekta i sl. U odnosu na stepen psihološkog maturieta razlikuju se primitivni mehanizmi ego-odbrane, mehanizmi

prepoznavanje vlastite agresije, doživljaja osjećanja krivice i žalovanje, kao i kapacitet za aktivnu participaciju u realitetu s ciljem ostvarenja reparacije. Psihičko funkcioniranje individue na nivou paranoidno-shizoidne pozicije snažno je obilježeno ekscesivnom sklonošću da se koristi negacijom, splittingom,⁴ te ekscesivnim korištenjem projekcije.⁵ Nadalje, uzročnike ličnog nezadovoljstva, vlastitog straha i tjeskobe, kao i bolne manjkavosti vlastitog bića, čovjek je sklon pripisati drugome, te hostilnost usmjeriti ka objektima⁶ prisutnim u vanjskom realitetu, umjesto da se pozabavi introspekcijom i na taj način sagleda situaciju u realitetnom spektru.

Pomenute intrapsihičke mehanizme funkcionisanja moguće je registrovati i u funkcionisanju grupe. U grupi je uobičajeno registrovati narcističke i samoidealizirajuće tendence. U odnosu na drugu grupu, ili individue koje nisu članovi iste nerijetko se aktivira paranoidnost. Konflikte koji su neminovni unutar iste, kao i osjećanje krivice koje izranja kao direktna posljedica agresije pojedinih članova grupa je sklona rješavati projekcijom na one izvan nje same. Tako i grupna dinamika, kao i u individualnom slučaju, može stvoriti tu nepremostivu, neoprostivu barijeru drugosti, fenomen koji se zna uspostaviti kao habitualna, destruktivna odbrana implicirana u najkatastrofalnijim epizodama ljudske istorije (McWilliams, 2010). U grubim crtama iskazano, ovo je fundament socio-političkog fenomena islamofobije, sve snažnije prisutnog u zapadnoj civilizaciji XXI vijeka.

više razine tj. neurotski i zdrave ego-odbrane (poput humora, asketicizma, altruizma, anticipacije, sublimacije).

⁴ Spliting (cijepanje) jeste primitivna ego-odbrana, nesvjesni proces, kojim se razdvajaju kontradiktorne reprezentacije u predodžbe „apsolutno dobar“ i „apsolutno loš“. Normalna je odbrana u ranim razvojnim, preverbalnim stadijima. Njena obimna perzistencija u odraslom dobu obilježje je duboke psihopatologije.

⁵ Projekcija je ego-odbrana kojom se nesvjesno, no redovito, koristimo u svakodnevnicima. Stoga nužno ne implicira patološki kvalitet. Ovim se manevrom nedostaci, mahane, neprihvatljivi porivi, ideje i slični sadržaji s negativnim atribucijama, usljed poteškoće da se sagledaju kao dio vlastitog bića, premještaju / projiciraju van i pridodaju kao atribucija nekog drugog. Potrebno ju je razlikovati od npr. projektivne identifikacije koja podrazumijeva psihički mehanizam normalno aktivan u vrlo ranom uzrasnom dobu, dok njena perzistencija u odraslim godinama jasno ukazuje na vrlo duboke psihičke lezije (paranoja, granična struktura ličnosti itd.)

⁶ Objekt u psihoanalitičkoj teoriji podrazumijeva osobu, obično drugog, no isto tako i self, ili njihove otcijepljene dijelove.

U pokušaju upotpunjenja nedostatka cjelovitosti vlastitog sebstva, ili u situacijama ozbiljne prijetnje integritetu istog, tj. kada psihičkom aparatu prijeti preplavljanje izuzetno visokim kvantom anksioznosti, na nesvjesnoj razini se aktiviraju pomenuti arhaični odbrambeni manevri. Prag za tolerancu anksioznosti, strepnje, s jedne strane je uslovljen dakako subjektivim psihičkim ustrojstvom determiniranim genetskom predispozicijom, no i specifičnostima odgojnih uslova u kojima dominantnu ulogu s početka ostvaruju vaspitni manevri uže, primarne porodice koja je, nipošto ne smijemo zanemariti, opterećena uslovima i uzorima za identifikaciju šire socijalne zajednice koja već odavno funkcionira po tipu globalnog sela (McLuhan 1964). Kasnije, sve obimnijim procesom involviranja u nešto odraslijem dobu u društvenoj zajednici, pojedinac neminovno biva izložen multislojevitim i nerijetko, u psihološkom pogledu, i patogenim utjecajima. Identifikacija ovakvih društvenih utjecaja nije novina na historijskoj sceni. U ovom kontekstu npr. historičar Richard Hofstadter (1964) u eseju „The Paranoid Style in American Politics“ američki politički stil definira paranoidnim. Spomenuta odrednica ništa manje nije aktualna niti danas.

Fenomen globalnog sela, u odnosu na ranije historijske uvjete bivstvovanja čovjeka kao vrste, enormno proširuje domete i snagu utjecaja vođa datog socijuma, pri čemu nikako ne smijemo ignorirati izrazito snažnu, globalno rasprostranjenu mrežu utjecaja trenutno vodećih svjetskih sila. U historijskom razdoblju u kojem se čovječanstvo nalazi proteklih nekolicinu decenija daleko prednjače Sjedinjene Američke Države, koje raspoložu monopolom nad izrazito moćnim tehnološkim sredstvima (vojna industrija, mas-mediji itd.) koji su, neprimijetno, no neumitno, postali dio svakodnevnice svakog od nas. Ovo omogućava da se globalnoj svjetskoj populaciji, u bukvalnom smislu riječi, u davnašnja vremena neshvatljivo brzo, iznenađujuće snažno, efikasno i kontinuirano, implementira određena, cenzurirana, kratko iskazana i strogo kontrolirana, namjenski dizajnirana poruka. Cilj je jasan: ostvarenje ciljeva mega-sile našeg doba: novi svjetski poredak. Manipulativni vrtlog kojim je svjetska populacija zahvaćena čini nas, u najbolju ruku, tek maglovito svjesnima naše ljudske uloge na pozornici poprišta kapitala moći.

Islamofobija

Aktuelni politički diskurs zapadne civilizacije predočava islam i muslimane kao ozbiljnu prijetnju po opstanak, preživljavanje nemuslimanske civilizacije i kulture. Ovo je posebno potcrtano naglašavanjem tijesne veze, gotovo istovjetnosti islama s fundamentalizmom. Putem medija gotovo svakodnevno bivamo eksponirani sadržajima koji islam uporno asociraju uz fundamentalizam i terorističke napade. Tako se u umu zapadnog čovjeka, koji nije muslimanske vjeroispovijesti, već velikim dijelom stvorila ta politički inducirana predodžba o muslimanima, islamu kao i islamskoj civilizaciji kao fundamentalistički determiniranoj.

Vratimo se islamofobiji. Sam je termin kovanica. Precizno vremensko porijeklo njene tvorbe nemoguće je utvrditi. No, smatra se da potječe iz kasnih osamdesetih godina prošlog stoljeća. Upotreba termina značajno stupa na scenu nakon događaja 11. septembra 2011. Preveden na naš jezik, termin zapravo označava strah od islama. No, je li to uistinu baš tako? Da li se radi isključivo o strahu ili su implicirane i dublje konotacije?

U psihoanalizi već odavno znamo da strah rađa agresiju, koja se bihevioralno manifestira spektrom različitih derivata ovog primarnog nagona. Tako i islamofobija, osim straha od islama i svega što je asocirano uza nj, podrazumijeva i agresiju, hostilnost, netrpeljivost prema muslimanskom svijetu i islamskoj civilizaciji općenito. Davis (2009) citira fragment izvještaja britanskog Runnymede Trusta iz 1997. godine, gdje se navodi kako su muslimani percipirani kao odvojeni i drugi, kako nemaju nikakve zajedničke ciljeve i vrijednosti s britanskom nemuslimanskom populacijom. Već smo naveli kako ovaj fenomen drugosti zna postati habitualna odbrana koja agira u korijenu najkatastrofalnijih epizoda ljudske povijesti. Ballanfat (2006) piše o neiscpnoj mržnji prema islamu. Akumulirajuće fenomene koji svjedoče ovoj mržnji autor označava islamofobijom. Isti autor nadalje piše: „U većini zapadnih društava islamofobični politički pokreti u porastu su i dobijaju legitimnu poziciju u političkoj sferi. Naglašava se ideja da postoji radikalna i supstancijalna opozicija između islama i (uglavnom evropskih) zapadnih društava.“

Pri preciznom određenju pojma islamofobije susrećemo se s problematikom koju vrlo kvalitetno obrađuje Massad (2009), kada

piše o tome šta zapravo islam znači u današnjem svijetu u odnosu na neusaglašavanje po ovom pitanju koje potječe još od XIX vijeka. Da li islam podrazumijeva religiju, geografsko područje, društveni identitet, ili je koncept, tehnički termin, taksonomija? Po Massadu, opskurnost s kojom se susrećemo danas potječe od toga što je islam stekao reference i označitelje koje ranije nije posjedovao. Navodi kako su se evropski orijentalisti i muslimanski i arapski mislioci počeli koristiti „islamom“ na različite načine očigledno u uvjerenju da posjeduje trenutnačnu razumljivost koja ne zahtijeva bilo egzaktnu specifikaciju, bilo definiciju. “Islam’ za ove mislioce nije samo *ime* Kur’anovih atributa *dina* (često pogrešno prevedeno kao religija, iako postoji izvjesno neslaganje po ovom pitanju) koje zahtijeva vjeru [*iman*] u Boga raširenu od strane poslanika Muhammeda, već se također može odnositi na historiju muslimanskih država i carstava, različita djela filozofske, teološke, jurisprudencijalne, medicinske, literarne kulture, naučne radove, kao i kulinarstvo, seksualnu, socijalnu, ekonomsku, vjersku, ritualističku, obrazovnu, agrikulturnu, i urbanu praksu muslimana od VII do XIX vijeka, i dalje, znatno dalje u budućnost.“ Upravo ova nova, ekstenđirana značenja islama ispoljavaju značajan utjecaj na politički diskurs i socijalnu misao, te svakako i na nacionalnu i međunarodnu političku scenu XX i XXI vijeka. Masaad upozorava da implikacije ovih značenja na politiku i društvo „rezultiraju transformacijom islama u ‘kulturu’ i ‘civilizaciju’ ili ‘kulturnu tradiciju’, ‘sistem’, etiku, kod javnog vladanja, gender politikom determiniran krojački kod, bankovne principe, tip upravljanja“. Tako je očito da, kada smo zahvaćeni islamofobijom, ili se pak s kritičke distance koristimo ovim terminom, podrazumijevamo negativan, hostilan i odbijajući stav prema obuhvatnim tekovinama islamske civilizacije, a da toga najčešće nismo niti svjesni... Ili možda i jesmo?

U historijskom razdoblju u kojem živimo, u psihoanalitičkoj literaturi, upozorava se da upravo prepoznavanje humanosti u drugom postaje kako politički tako i psihološki prioritet. Negiranje ove humanosti jeste preduvjet koji kao posljedicu rađa nasilje (Butler 2003).

No, kakva je aktuelna socio-politička arena? Na koji način se, na globalnom društvenom nivou, njeguje kapacitet za prepoznavanje humanosti u Drugom?

Za razliku od Freudova doba, kada je neurotska psihopatologija dominirala društvenom klimom, barem Zapadne Evrope u kojoj je psihoanaliza rođena, u psihoanalitičkoj literaturi savremenog doba sve više pažnje poklanja se dubljoj, znatno ozbiljnijoj patologiji koja zahvata, odnosno koja je već dobrim dijelom zahvatila savremenu civilizaciju Zapada. Kada se razmatraju odlike psihološkog ustrojstva socijuma, paranoidni procesi kao svakodnevna, društveno uvjetovana te stoga i kao normalnost prihvaćena i favorizirana patologija, daleko prednjači nad ostalim psihopatološkim modelima, barem u okolnostima kada je u pitanju psihološko ustrojstvo upravo zapadne civilizacije na koju je snažan, specifičan pritisak izvršen, i dalje biva vršen od strane onih na vladajućim pozicijama.

Aktuelna razbuktna recesija; induciranje straha da se neće moći održati standard; favoriziranje i nametanje zabrinutosti, nesigurnosti opstanka u svakodnevnicu koji se forsiraju do te mjere da je ugrožen onaj najesencijalniji, goli fizički integritet subjekta; obavještanja o novim smrtonosnim oblicima „mega bakterija“, virusnih infekcija, o terorističkim napadima itd. – u čovjeku bude i razbuktavaju plejadu strahova. Psihoanaliza ih raščlanjuje u odnosu na njihovu prirodu, prvenstveno u pogledu prijetnje po psihičku stabilnost pojedinca, odnosno grupe. U oslikanim društvenim okolnostima koje prevladavaju današnjicom, psihoanalitički teorijski korpus iznalazi vrlo specifičan i snažno patogen fenomen koji je posljedica tijesno asocirana uz paranoidni politički stil koji Hofstadter (1964) definira sljedećim iskazom:

“Paranoidni govornik sagledava sudbinu zavjere u apokaliptičnoj terminologiji – on trguje rođenjem i smrću čitavih svjetova, cijelih političkih sistema, kompletnog sistema ljudskih vrijednosti. On uvijek brani barikade civilizacije... On ne sagledava društveni konflikt kao nešto gdje je potrebna medijacija i kompromis, poput istinskog političara. Jer, ono što je ulog jeste uvijek konflikt između apsolutno dobrog i apsolutno lošeg, te ono što je nužno nije kompromis već volja da se izbori do samog finiša. Pošto je neprijatelj sagledan kao apsolutno zao i potpuno nepopustljiv, on mora biti potpuno eliminiran – ako ne iz

svijeta, onda u najbolju ruku s pozornice operacija ka kojima paranoidni lider usmjerava pažnju. Ovaj zahtjev za apsolutnim trijumfom vodi ka formulaciji beznadežno nerealističnih ciljeva, i kako ovi ciljevi nisu ni iz daleka dostižni, neuspjeh konstantno pojačava osjećaj frustracije paranoika...”

U psihoanalitičkoj misli već je odavno naglašena duboka povezanost između psihe i političke kulture. Saglasno, nije teško anticipirati kakav psihološki efekt vođa paranoidnog političkog stila postiže u ciljnoj populaciji. Odgovor je egzaktn: to je paranoidna reakcija koja se u psihijatrijskoj literaturi smatra vrlo ozbiljnim i teškim psihičkim poremećajem.

Ballanfat (2006) vrlo jasnim, egzaktnim riječima oslikava i dinamički dopunjuje iznesenu političku sliku. Po ovom autoru, upotreba političkog nasilja nije ograničena na unutarnje nasilje, već je, također, usmjerena ka vanjskim neprijateljima. Jedna od glavnih karakteristika, navodi Ballanfat, ovog modernog prikaza jeste potreba i mehanička nužnost oblikovanja i nacije i njenih neprijatelja. Davanje oblika naciji znači oblikovanje njenih unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Stoga, mržnja i historijsko pamćenje iste jeste nacionalna nužnost. Identifikacija treba načiniti distinkciju između vrlina nacije i onoga što se predočava grijehom Drugog.

Paranoidni poremećaj ličnosti

Posmatrano s tačke gledišta individualne psihopatologije, teže tj. u potpunosti razvijene forme ovih paranoidnih reakcija na individualnoj razini klasična psihijatrija kategorizira u psihoze, poremećaje odlikovane ozbiljnim oštećenjima kapaciteta za testiranje realnosti.⁷ Nešto blaži oblici karakteriziraju paranoidni poremećaj ličnosti, također definiran kao izričito težak oblik psihičkog poremećaja. Upravo paranoidni oblik poremećaja ličnosti postaje crtom osobnosti savremenog civiliziranog čovjeka izloženog upravo paranoidno strukturiranoj propagandi koja, u odnosu na, u ovom tekstu ranije predočene domete manipulativnih propagandnih mreža, zalazi u gotovo svaku poru egzistencije.

⁷ Testiranje realnosti Kernberg (1989) definira kao kapacitet za diferencijaciju selfa od ne-selfa, kao i intrapsihičkih percepcija od stimulusa eksternog porijekla, kao i kapacitet da se evaluira vlastiti afekt, ponašanje i sadržaj misli u terminima uobičajenih normi.

Kako bi se čitaocu sa skromnijom psihijatrijskom naobrazbom približila patologija koja se sve više, evidentno, razbuktava na globalnom civilizacijskom planu, osvrnimo se na osnovne odrednice paranoidnog poremećaja ličnosti, kako to u psihijatrijskoj terminologiji predočava Međunarodna klasifikacija bolesti – 10. revizija (MKB–10) (Svjetska zdravstvena organizacija, 1999).

Prema MKB-10 paranoidni poremećaj ličnosti defniraju sljedeća obilježja:

- a. pretjerana osjetljivost na osujećivanje i odbacivanje;
- b. tendencija stalnog očitovanja ljutnje, tj. nezaboravljanja uvreda, povreda ili omalovažavanja;
- c. sumnjičavost i naglašena tendencija iskrivljavanja doživljava pogrešnim shvatanjem neutralnih ili prijateljskih radnji drugih osoba kao neprijateljskih ili prezirućih;
- d. ratoborno i uporno insistiranje na osobnim pravima, nepri-mjereno aktuelnoj situaciji;
- e. česta sumnjičavost, bez opravdanja, u vezi sa seksualnom vjernošću bračnog ili spolnog partnera;
- f. tendencija pretjeranog doživljavanja osobne vrijednosti koja se očituje u trajnom egocentričnom postavljanju;
- g. zaokupljenost nepotvrđenim „konspirativnim“ objašnjenjima događaja oko sebe ili općenito u svijetu.

Psihodinamika paranoidne fenomenologije

Kao što Massad (2009) u članku „Psychoanalysis, Islam, and the Other Liberalism“, dokumentira da historijski posmatrano, psihoanaliza nije uzimala islam kao objekt studija ili kao brigu, odnosno problem. Osim Freudova kratkog komentara u *Mojsiju i monoteizmu* o osnivanju muhamedanske religije, u psihoanalitičkoj literaturi vrlo malo je pisano na temu islama.

No, aktuelni svjetski socio-politički diskurs u psihoanalitičkim krugovima usmjerava pažnju poglavito na islamofobiju, u čijim se korjenima iznalazi vrlo bolesna, paranoidna dinamika.

Freudovo postuliranje paranoidnog sindroma

Sigmund Freud 1896. godine identificirao je obimno oslanjanje na projekciju kao definirajuću odliku sindroma koji je definirao paranoidnim. No, projekcija je fenomen koji nužno ne podrazumijeva psihopatologiju. Paranoidnu fenomenologiju odlikuje ne samo projiciranje, već i poricanje i disocijacija projiciranog sadržaja (Shapiro 1965). Upravo ovi procesi poricanja predstavljaju fundament Freudova psihoanalitičkog modela paranoje, čije je korijene tvorac psihoanalize pratio sve do inicijalnog, nesvjesnog negiranja. Tako npr. formulacija „Ne volim ga. Mrzim ga“, procesom projekcije biva transformirana u uvjerenje „On mrzi mene“ (Freud 1911). Spomenuti psihopatološki mehanizam Melanie Klein (1946) definira kao projektivnu identifikaciju,⁸ koju iznalazimo u genezi islamofobije.

Paranoidni sindrom u društvenoj zajednici

Eminentna psihoanalitičarka Hanna Segal (1987) istakla je kako veće društvene zajednice, u okolnostima iznimne anksioznosti, kakvu smo u kratkim crtama oslikali ranije u ovom tekstu, razrješava sebe odgovornosti procesima negiranja, projekcije, te iste projicira u „vladu, vojsku, naučnike... Oni zauzvrat ne mogu podnositi ovakvu odgovornost te u nas, ljude, projiciraju javno mnijenje, i slično, fragmentirajući vlastitu odgovornost... Kada projiciramo u vladu, postajemo istinski bespomoćni. U njihovim smo rukama. Tada možemo ili postati paranoidni na djela vlade... Ili, mi idealiziramo naše vlade, ostavljajući odgovornost u njihovim rukama – oni su eksperti. I tada činimo sebe istinski bespomoćnima. A vladu nam nudi bijeg u megalomaniju. Nama se dopada da se osjećamo velikima i moćnima i da mislimo da možemo prestrašiti našeg neprijatelja“. Upravo studirajući psihologiju društva na primjerima tzv. velike grupe, Segal (1995) zaključuje da su iste, bilo da su oformljene na nacionalnoj ili ideološkoj osnovi, osobito podložne aktivaciji psihotičnih procesa, kako insistiraju na

⁸ Projektivna identifikacija jeste arhaična ego-odbrana tipična za shizo-paranoidnu poziciju. Odlikuje je negacija, disocijacija te projekcija vlastitih negativnih sadržaja u vanjski objekt koji na ovaj način poprima persekutorna obilježja. U adultnom uzrastu obilježje je duboke psihopatologije.

osjećanjima superiornosti svojih članova, vlastitoj mesijanskoj misiji, te uvjerenjima o vlastitoj ispravnosti i paranoji u odnosu na one druge, koji ne pripadaju datoj zajednici.

Uz paranoidne strahove asocirani su i strahovi anihilacione prirode tj. strahovanja od potpunog uništenja egzistencije. Kapaciteti i raspoloživi manevri individue, kao i nacije, da nadvlada ovako snažne intrapsihičke pritiske u vremenu kada se brižljivo njeguju u globalizacijski kontroliranom socio-kulturnom miljeu, bivaju specifični. Na ovaj način ugrožen i kontinuirano ugrožavan subjekt, izrazito je sklon regresivnim trendovima tj. involuciji psihičkog modusa funkcioniranja na razvojno nezrele i u adultnom dobu, stoga patološke forme ponašanja. Strah, ugroženost, neizvjesnost, regresija bude subjektovu potrebu da sebi pronađe sigurnost utočišta, u čemu se vrlo podesnima čine društvene grupacije određenih ideologija. Iste, u odnosu na različite derivate osnovne teme oko kojih okupljaju članstvo i organiziraju aktivnosti (u odnosu na tematiku ovog teksta: paranoidni strah), također ispoljavaju regresivne odlike. Stoga se u istima, iako se osjeća sigurnijim i snažnijim, kako je u grupi, subjekt, kao i grupa, nalaze u prilično nezdravoj poziciji, budući da u dubokim regresivnim stanjima u nesvjesnom stratumu ličnosti, te i u kolektivnom nesvjesnom date grupe, dominiraju arhaične, brutalne forme agresije – analogno duboko regresivnim strahovima paranoidne i anihilacione kvalitete.

U nastojanjima da se ublaži i kontrolira paranoidna i anihilaciona tjeskoba ličnost se, kao i u svim drugim okolnostima koje bude anksioznost, koristi, kako je već spomenuto u ovom tekstu, mehanizmima ego-odbrane. U psihoanalizi se već odavno zna da u situacijama kada je anksioznost preplavljujuća (kakve odlike ispoljavaju anihilaciona i paranoidna), pojedinac uobičajenim, zrelim ego-odbranama najčešće ne uspijeva kontrolirati tjeskobu, te psihički aparat pribjegava tzv. primitivnim mehanizmima odbrane. Oni su odlika ranih razvojnih stadija psihoseksualnog razvoja ličnosti i smatraju se normalnih razvojnim fenomenima prvenstveno u preverbalnom stadiju. Naime, u starosnom uzrastu kada je psihički aparat još uvijek vrlo nezreo (prve dvije godine života), istim mehanizmima psihičko ustrojstvo malog djeteta nastoji se štiti od intrapsihičkog doživljaja preplavljujućih negativnih utjecaja, te se na bazi aktivacije ovih, s psihološkog stanovišta nezrelih, primitivnih mehanizama funkcioniranja, poglavito cijepanja,⁹ ono što je intrap-

⁹ Pogledati fusnotu br. 4.

sihički pohranjeno kao dobro, pokušava zaštititi od preplavljujućih, razarajućih loših sadržaja. U razmatranim društvenim okolnostima ovi iznimno, po intrapsihički svijet loši sadržaji, u obimnoj mjeri pristizu i iz vanjskog realiteta, te većim ili manjim dijelom bivaju integrirani u intrapsihičku strukturu pojedinca. Društvena klima današnjice snažno favorizira ovakav intrapsihički rascjep. On se na širem društvenom planu reflektira i u vidu islamofobije.

Daljnim psihofiziološkim sazrijevanjem djeteta, ukoliko se ovaj proces odvija bez značajnijih ometanja, jačaju se i obogaćuju djetetovi intrapsihički kapaciteti za potpuniju i adekvatniju percepciju realiteta. Tada je umjesto cijepanja u „apsolutno dobar“ i „apsolutno loš“, tokom složenih procesa psihičke maturacije, već u predškolskom uzrastu, svijet oko sebe, kao i onaj u sebi, u stanju sagledati iznijansirano, te s manje straha i agresiviteta koji proizlazi iz istog. Društvena klima koja forsira anihilacione strahove i persekucionu anksioznost značajno narušava ovu zrelu strukturaciju ličnosti u kojoj ljubav i tolerancija različitosti nadvladavaju hostile pobude.

Megalomanija, paranoidna mržnja i projekcija namjere – implikacije u politici

Regresivni fenomeni koje psihoanaliza stavlja u centar interesiranja kada se razmatraju društveni fenomeni poput islamofobije centriraju se oko megalomanije, paranoidne mržnje i projekcije namjere (McWilliams 2010). U kratkim crtama osvrnut ćemo se na svaki od spomenutih pojedinačno predočavajući osnovni intrapsihički proces, te vanjsku, bihevioralnu manifestaciju koja se odražava u životnom stilu date individue, odnosno društvene zajednice, odnosno grupe kojoj je priklonjena.

Megalomanija (sinonimno omnipotencija) označava posebno stanje uma u kojem osjećanje stida, samoprijezira i žalovanje usljed vlastite ograničenosti podliježu procesu disocijacije i projekcije u vanjski svijet koji na ovaj način poprima negativne atribucije. Među zdravijom populacijom ova osobina, u nepatološkom tj. blagom obliku, zna se ispoljiti u vidu znatno suptilnijeg iskaza, kao npr. adaptivna omnipotencija u teškim životnim okolnostima kada postaje dio strategije preživljavanja. S druge strane, kod paranoidnih individua, u konkretnom psihijatrijskom / psihoanalitičkom smislu riječi, osoba pati od grandioznih deluzija, predstava vlastite veličine i dragocjenosti, nauštrb drugog u kojeg

su projicirani vlastiti negativni sadržaji, najniže pobude, najbolnije manjkavosti i agresivni porivi. Svijet primitivne omnipotencije vođen je željama za anihilacijom i terorom asociranim uz iste. U političkim tijelima, umjereni nivoi megalomanije ispoljavaju se u vidu nacionalnog ili etničkog ponosa, dok patološke forme inspiriraju različite oblike imperijalizma – kulturnog, ekonomskog, rasnog, etničkog itd. Ove potonje nerijetko dosežu genocidne tendencije, čemu smo svjedoci i tokom historijskih zbivanja u našoj zemlji u periodu 1992–1995. godine.

U slučaju genocida, osim megalomanske predstave o vlastitoj rasi, naciji i sl., vrlo značajan psihološki element predstavlja prijezir (Segal 1987). Žrtva genocida mora biti lišena ljudskih odlika i predstavljena kao niža, sub-ljudska. Tako dolazi do generalnog procesa dehumanizacije, kako se upravo pod ovu cijenu može održati dovoljan nivo paranoje i negiranja posljedica za vlastita djela.

Paranoidna mržnja (npr. Blum 1981) stanje je uma u kojem se vlastite negativne odlike, pomiješane s intenzivnim osjećanjima prijezira, projiciraju na druge. Istovremeno, samoprijezir i strah bivaju disocirani. U paranoidnoj psihotičnoj ideaciji, za razliku od paranoidnog poremećaja ličnosti, paranoidna ideacija, projicirana hostilnost, kao i maligno nepovjerenje bivaju fiksirani. Projekcija paranoidne mržnje svakako uključuje megalomaniju i reprezentira persekutornu (proganjajuću) paranoidnu dinamiku. Paranoidna mržnja operira kako na individualnom tako i na društvenom planu i može se manifestirati signifikantno katastrofičnim posljedicama, posebno u okolnostima kada harizmatične vođe identificiraju neprijatelja na kojeg se projicira sve ono što je „apsolutno loše“.

Kada razmatramo projekciju namjere, također moramo uzeti u obzir megalomanički aspekt svih paranoidnih sindroma u smislu da je vlastito sopstvo doživljeno kao centralni objekt interesiranja. Otud je lahko, posebno kada imamo na umu snagu utjecaja aktuelnih mas-medija, zapadnom čovjeku današnjice ugraditi u um strah od terorizma, preciznije islamskog fundamentalizma, koji se islamofobijom proširuje na cjelokupan muslimanski svijet i kulturu.

Psihoanalitičari su već odavno registrirali da, što je haotičnija ili dvosmislenija subjektova ukupna životna situacija, šanse za kreiranje anksioznosti, asocirane uz povjerenje, rastu, što inicira razbuktavanje paranoidne dinamike (Kernberg 1998). Jasno je da današnja socio-politička klima favorizira ovakve vidove psihodinamičnih procesa,

provocirajući visok nivo osjećanja ugroženosti od strane islamskog svijeta, kao i na ovim stranicama predočene intrapsihičke procese odbrane od snažnih društveno uvjetovanih, posebno medijski inputiranih pritisaka. Medijska propaganda kojoj smo konstantno i uporno izloženi reportažama, upozorenjima o terorističkim napadima islamskih fundamentalista, potenciranjem predrasuda asociranih u kulturološke i običajne razlike islamske civilizacije u odnosu na zapadnu, kreiraju u nemuslimanskoj populaciji početka strah, iz kojeg se rađa hostilan stav prema islamu i islamskoj kulturi bez stvarne, realno utemeljene osnove. Po definiciji, ovakva predodžba naziva se islamofobijom.

Dva signifikantna društvena aspekta islamofobije

Fakhry Davids (2009) u publikaciji *The Impact of Islamophobia* dokumentirano upozorava na dva signifikantna aspekta islamofobije:

- U Zapadnom svijetu postoji konstantan, no velikim dijelom nevidljiv, prikriven nivo porasta svakodnevnih predrasuda usmjerenih na muslimansku populaciju.
- Nakon zbivanja 11. septembra u Sjedinjenim Američkim Državama registrira se akutna intenzifikacija ovih trendova koji u značajnoj mjeri potkrepljuju asociranost islama uz fundamentalizam. Uzevši u obzir izrazito negativne konotacije koje se pridružuju fundamentalizmu, ovaj društveni trend svakako da se odvija u pravcu moguće kobne i vrlo izvjesne eskalacije. Tako se, u već odavno globalno strukturiranom socijumu, kreira legitiman razlog, izgovor za nasilje. Paralelno s ovim zbivanjem, paranoidna propaganda među pojedincima i u širem društvenom sistemu kreira zabrinutost, strah, kao i pitanja puna tjeskobe: „Šta bi taj drugi mogao zahtijevati / učiniti?“

U predgovoru djela *Culture of Fear: Risk-taking and the Morality of Low Expectation* Frank Furedi (2002) napominje da je nakon napada na Svjetski trgovinski centar 2001. godine u New Yorku magazin *Los Angeles Times* napisao da je vrlo izvjesna situacija koja će uslijediti u populaciji – izbijanje straha. Autor precizira da će u savremenim zapadnim društvima centralna odrednica ovog straha biti „vjerovanje da je čovječanstvo konfrontirano snažnim, destruktivnim silama koje prijete

svakodnevnoj egzistenciji“. Jedna od zasigurnih konsekvenci jeste da će bilo koji problem ili izazov, koji je posljedično izbio, posjedovati kapacitet da bude transformiran u pitanje opstanka. U kratkim crtama izneseni izvještaj *Los Angeles Timesa* egzaktno se podudara s ranije notiranim paranoidnim političkim stilom Hofstadtera. U konkretnom slučaju aktualna prijetnja opstanku definira se u okvirima islama i cjelokupnog islamskog svijeta.

Islamofobija – rasizam

Iako su muslimani, za razliku od npr. Jevreja, etnički raznorodna grupa te ne sačinjavaju homogenu rasu, egzaminacija osvjetljava da su procesi, involvirani u islamofobiju, zapravo rasističke naravi (npr. Seabrook 2004; Sheridan 2002; prema Davids 2009). Savremeni, osobito britanski politički diskurs s kraja XX vijeka, s temom islama identificira novu formu rasizma, tj. „novi rasizam“, gdje Barker (1981), definirajući ovaj pojam, sagledava pomak kako sada kulturalno fokusirane odlike, za razliku od bioloških ili somatskih označitelja koje su bile historijski akcentirane ranije, postaju referentni oslonac, tj. markeri na osnovu kojih je definiran diskriminatorski proces.

Na koncu, o bilo kojoj formi da se radi, istovjetnosti s rasizmom ili pak spomenutim fenomenom novog rasizma, psihopatološki fundament čini upravo paranoidni proces.

Osvrnimo se na dvije vodeće odrednice u definiranju rasizma, kako ih predočava Dalal (2006).

Prva deskripcija jeste na nivou socijalnog stratuma, gdje je notirano da je rasizam oblik organiziranja ljudi, robe i odnosa među njima, centrirajući notaciju rase. Druga deskripcija počiva u emocionalnom svijetu, i indicira da se rasizam sastoji iz osjećanja mržnje, gađenja, odvratnosti, kao i drugih negativnih emocija, koje se njeguju unutar članova date grupe, i bivaju ispoljene od strane jedne grupe u odnosu na onu drugu.

U istom djelu Dalal zaključuje: „Bilo šta da je rasizam, to je esencijalno dehumanizirajući proces kroz koji je drugi transformiran u Drugog, od jednog od *nas* u jednog od *njih*. Rasistički atribuiran i dehumanizirani drugi postavlja se van moralnog univerzuma, uza sve prisutne zahtjeve i dužnosti prema bližnjima“. Evidentno je da rasistički degradirani objekt reprezentira objekte homofobije i mizoginije.

Rasizam mapira ljudsku vrstu u ekskluzivne grupe. Rasistički diferencirane grupe pretpostavljaju distinkciju na osnovu esencijalnih, nepremostivih, neoprostivih razlika. Psihoanalitičkom terminologijom iskazano, rasizam definira odnos između vlastitog subjekta i svog degradiranog objekta kao disidentifikacijski (Moss 2006).

Zaključak

Aktuelni politički diskurs zapadnog svijeta, u kojem se naglašava da su muslimani i islam destruktivna sila koja prijeti opstojanju nemuslimanske populacije kao i civilizacijskih tekovina na zapadnoj sceni, značajno oblikuje javno mnijenje, kreirajući islamofobiju kao paranoidno ustrojstvo svakodnevnice XXI vijeka. Psihoanalitičkim terminima iskazano, paranoidni strah, sa svim njegovim u psihoanalitičkim parametrima razmatranim asociiranim činiocima u odnosu na islam, muslimane, te tekovine islamske civilizacije, odavno je probuđen i nema nagovještaja, barem do datuma pisanja ovog teksta, da su ostvareni ozbiljni konstruktivni i produktivni koraci u svrhu ostvarenja razumijevanja, prepoznavanja humanosti u Drugome, te postizanju kompromisa, sadržatelja toliko važnih kada govorimo o suživotu ljudi različitih etničkih, religijskih i drugih skupina. Politički lideri paranoidnog stila obraćaju se populaciji, „svojoj naciji“, manipulativnim jezikom posredstvom izuzetno široke, i tehnološkim dostignućima obogaćene propagande. Iz ovih razloga, efekt iste ostvaruje vrlo snažan utjecaj na psihičko ustrojstvo subjekta te, nekad smatran dubokim psihičkim poremećajem, sada paranoidnost postaje akceptirana i favorizirana normalnost svakodnevnice.

Posljedice paranoidne regresije zapadne civilizacije koje se jasno očituju u islamofobiji, analogno strukturaciji individue po paranoidnom tipu, mogu imati, odnosno vrlo je izvjesno da će imati, izrazito negativne konsekvence po prijateljske, istinski podržavajuće međuljudske odnose. Ovo se odnosi kako na pojedinca, tako i na situacije, gdje se postavlja pitanje nacionalnih, rasnih, religijskih i/ili drugih grupnih obilježja. Vrijeme u kojem živimo pred nas postavlja imperativ za prepoznavanje humanosti u Drugome i izlazak iz manipulativnog vrtloga kojim smo zahvaćeni prije no što bude isuviše kasno ■

Aneta Sandić

**A Psychoanalytic Reflection on Islamophobia:
Paranoid Structure of Everyday Western Life in the XXI century**

Summary

From the psychoanalytic point of view Islamophobia is seen as deep regression of society into the schizoid-paranoid position defined by Melanie Klein. Psychological functioning on this developmental level is marked by brutal forms of aggression, and paranoid dynamics that frames the Other in the role of an enemy that threatens existence, integrity of the given subject. Thus the Other is target of violent paranoid attack. Actual socio-political arena in the Western civilization, leaders with paranoid political style that address the aimed population in manipulative means, significantly favour paranoid dynamics in everyday life. Thus Islamophobia becomes socio-politically favored attitude of non Muslim population towards Islam, Muslims and creations of Islamic civilization. Consequences of paranoid regression that frames Western civilization in relation to Islam very easily may result in extremely negative consequences that affect friendly, truly supportive human rations, and lead towards a clash with catastrophic dimensions. It is exactly this problem of Otherness that in the history of human civilization not once emerged as a fundament of brutal episodes of our history.

Keywords: Islamophobia, psychoanalytic reflections, paranoid regression

Literatura

- Ballanfat, P. (2006): „Insight into Some Islamism Foundations“, *Forum Bosnae*, br. 38: str. 117–154.
- Barker, M. (1981): *The New Racism: Conservatives and the Ideology of the Tribe*, London: Junction Books.
- Blum, H. (1981): „Object Inconstancy and Paranoid Conspiracy“, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, br. 29: str. 789–813.
- Butler, J. (2003): „Violence, Mourning, Politics“, *Studies in Gender and Sexuality*, br. 4: str. 9–37.
- Dalal, F. (2006): „Racism: Processes of Detachment, Dehumanization, and Hatred“, *Psychoanalytic Quarterly*, br. 75: str. 131–161.

- Davids, F. (2009). „The Impact of Islamophobia“, *Psychoanalysis and History*, br. 11(2): str. 175–191.
- Freud, S. (1911): *Psycho-analytic Notes on an Autobiographical Account of a Case of Paranoia (Dementia Paranoides)*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XII (1911–1913): The Case of Schreber Papers on Technique and Other Works, str. 1–82.
- Freud, S. (1986): *Further Remarks on the Neuro-psychoses of Defence*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. III (1893–1899): Early Psycho-Analytic Publications, str. 157–185.
- Furedi, F. (2002): *Culture of Fear: Risk-taking and the Morality of Low Expectation*, Continuum, London.
- Hofstadter, R. (1964): “The Paranoid Style in American Politics” [Elektronska verzija], *Harper’s Magazine*, November, str. 77–86.
- Kernberg, O. F. (1998): „Aggression, Hatred and Social Violence“. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, br. 6: str. 191–206.
- Kernberg, O. F. (1989): *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*, Aronson, New Jersey.
- Klein, M. (1948): „A Contribution to the Theory of Anxiety and Guilt“, *International Journal of Psychoanalysis*, br. 29: str. 114–123.
- Klein, M. (1946): “Notes on Some Schizoid Mechanisms”, *International Journal of Psychoanalysis*, br. 27: str. 99–110.
- Massad, J. (2009): „Psychoanalysis, Islam and the Other of Liberalism“, *Psychoanalysis and History*, br. 11(2): str. 193–208.
- McLuhan, M. (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw Hill, New York.
- McWilliams, N. (2010): „Paranoia and Political Leadership“, *The Psychoanalytic Review*, br. 97(2): str. 239–261.
- Moss, D. B. (2006): „Mapping Racism“, *Psychoanalytic Quarterly*, br. 75: str. 271–294.
- Segal, H. (1995): *From Hiroshima to the Gulf War and After: Socio-political Expression of Ambivalence*, Poglavlje knjige: *Psychoanalysis in Contexts: Paths between Theory and Modern Culture*, Routledge, London.
- Segal, H. (1987): “Silence Is The Real Crime”, *International Review of Psychoanalysis*, br. 14: str. 3–12.
- Shapiro, D. (1965): *Neurotic styles*, Basic Books, New York.
- Svjetska zdravstvena organizacija (1999): *MKB–10 – deseta revizija; Klinički opis i dijagnostičke smjernice*, Medicinska naklada, Zagreb.